

УДК 340.132.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.20>

ВЖИВАННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ, ДЕТАЛІЗАЦІЯ ТА СИСТЕМНІСТЬ ВИКЛАДУ НОРМАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ ЯК ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЧІТКОСТІ ЗМІСТУ НОРМ ПРАВА В ЮРИДИЧНІЙ ТЕХНІЦІ

Степаненко Н.В.,
*доктор філософії в галузі права,
доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Університет економіки та права «КРОК»
ORCID: 0000-0001-6216-2206
e-mail: nataliasv@krok.edu.ua*

Степаненко Н.В. Вживання спеціальної термінології, деталізація та системність викладу нормативного матеріалу як засоби забезпечення чіткості змісту норм права в юридичній техніці.

У статті автором розглянуто роль вживання спеціальної термінології, деталізація та системність викладу нормативного матеріалу як способи забезпечення чіткості змісту норм права у правотворчій діяльності. Автор виходить з позицій, що саме чіткість є найбільш вдалим позначенням ознаки норм права, яка забезпечує передбачуваність правозастосування. Остання, своєю чергою, розглядається як необхідна умова реалізації принципу правової визначеності. На основі проведеного аналізу встановлено, що терміни «точність» та «однозначність» не є придатними для позначення відповідної властивості норми права з позицій юридичної техніки, оскільки або не передбачають необхідної варіативності, або не гарантують передбачуваності. Натомість «чіткість» є варіативною категорією, що дозволяє використовувати її з урахуванням потреби на необхідному рівні між загальністю та точністю норм права, враховуючи гнучкість законодавства та особливості правового регулювання різних за змістом суспільних відносин. Розкрито особливості кожного з досліджуваних засобів: спеціальна термінологія забезпечує чіткість норм права внаслідок визначення термінів та послідовного їх використання в нормативно-правових актах; деталізація забезпечує чіткість завдяки розкриттю регулятивного змісту норм права, що дозволяє зменшити невизначеність суб'єктів права щодо можливих наслідків їх застосування; системність викладу дозволяє впорядкувати нормативний матеріал і забезпечити внутрішню логіку джерел права на всіх рівнях. Показано, що поєднання вказаних засобів дає змогу досягти оптимального рівня чіткості норм права, що, у свою чергу, є запорукою належного рівня правової визначеності. У процесі аналізу автором також було наведено приклади вдалої деталізації норм права в Цивільному й Сімейному кодексах України та проведено розмежування між вживанням спеціальної термінології й деталізацією як засобами забезпечення чіткості змісту норм права. Зроблено висновки про доцільність їх комплексного застосування разом з системним викладом нормативного матеріалу в процесі правотворчості для підвищення якості законодавства.

Ключові слова: юридична техніка, правотворчість, формалізація, норма права, правова визначеність, системність, право, термінологія.

Stepanenko N.V. The use of special terminology, detailing, and systematic presentation of normative material as means of ensuring the clarity of legal norms in legal drafting technique.

The article explores the role of using specialized terminology, detailed elaboration, and systematic presentation of normative material as means of ensuring the clarity of legal norms in the law-making process. The author proceeds from the position that clarity is the most appropriate designation for the characteristic of legal norms that ensures the predictability of law enforcement. Predictability, in turn, is viewed as a necessary condition for the implementation of the principle of legal certainty.

Based on the conducted analysis, it is established that the terms precision and unambiguity are not suitable for denoting the respective property of a legal norm from the standpoint of legal technique, as they either do not allow for the required degree of variability or do not guarantee predictability. Clarity, on the other hand, is a flexible category that can be applied at the necessary level between generality and precision, taking into account the flexibility of legislation and the specific nature of legal regulation in various types of social relations.

The article reveals the specific features of each examined method: specialized terminology ensures the clarity of legal norms through the definition of terms and their consistent use in legal acts; detailed elaboration ensures clarity by disclosing the regulatory content of norms, which helps reduce uncertainty among legal subjects regarding the potential consequences of applying such norms; systematic presentation allows for the organization of normative material and ensures the internal logic of legal sources at all levels.

It is demonstrated that the combination of these means makes it possible to achieve an optimal level of clarity in legal norms, which in turn serves as a guarantee of an adequate level of legal certainty. In the course of the analysis, the author also provides examples of successful detailing of legal norms in the Civil and Family Codes of Ukraine and distinguishes between the use of specialized terminology and detailed elaboration as tools for ensuring clarity. The article concludes that the comprehensive use of these methods, together with the systematic presentation of normative material, is advisable in the law-making process to improve the quality of legislation.

Key words: legal technique, law-making, formalization, legal norm, legal certainty, systemacity, law, terminology.

Постановка проблеми. Чіткість змісту норм права має особливе значення як у контексті правової визначеності, так і у контексті юридичної техніки. У першому випадку вона розглядається як необхідна властивість джерел права, що пов'язується з передбачуваністю застосування. У другому – як явище, що потребує спеціального дослідження з метою виявлення закономірностей його функціонування для потреб методологічного забезпечення правотворчої діяльності.

Попри значні наукові напрацювання у відповідному напрямі, у вітчизняному законодавстві досі зберігаються норми права, що характеризуються недостатньою чіткістю, що знижує рівень передбачуваності їх застосування, порушуючи принцип правової визначеності. На наш погляд, така ситуація свідчить, з одного боку, про потребу вдосконалення методологічного забезпечення правотворчої діяльності, а з іншого – про необхідність ширшого впровадження наукових напрацювань у неї. Що стосується першого аспекту окресленої проблеми, то проведене дослідження є кроком на шляху до її вирішення; щодо другого, то його розв'язання значною мірою залежить від компетентних органів та посадових осіб, які здійснюють таку діяльність.

З методологічної точки зору заслуговує на увагу аналіз трьох ключових засобів забезпечення чіткості норм права – вживання спеціалізованої термінології, деталізації та системного викладу нормативного матеріалу. У межах цього дослідження автор прагне обґрунтувати, що поєднання зазначених засобів у правотворчій діяльності дозволяє досягти оптимального рівня чіткості норм права та забезпечити необхідний рівень правової визначеності.

Завдання дослідження полягає у з'ясуванні поняття та ознак чіткості змісту норм права як складової правової визначеності; аналізі ролі спеціальної термінології, деталізації та системності викладу нормативного матеріалу як засобів юридичної техніки, що забезпечують чіткість; обґрунтуванні необхідності їх комплексного використання в правотворчості з метою підвищення якості формальної визначеності законодавства.

Мета дослідження: з'ясувати роль і значення спеціальної термінології, деталізації та системності викладу нормативного матеріалу як засобів забезпечення чіткості змісту норм права в межах юридичної техніки.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика правової визначеності та чіткості нормативного матеріалу вже тривалий час перебуває у центрі уваги вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема, питання змісту принципу правової визначеності аналізуються у працях Ю. Матвеевої, З.А. Загинеї-Заболотенко, В. Панкратової, О.В. Петришина та ін. Наукову увагу ролі юридичної техніки у досягненні формальної визначеності законодавства приділили І.І. Онишук, Л.І. Пригара, О.В. Легка, О.Л. Дзюбенко та ін.

Разом із тим, наукові розвідки, у яких чіткість норм права розглядається не лише як умова правової визначеності, а й як самостійний об'єкт дослідження в межах юридичної техніки, залишаються недостатньо розробленими. Комплексного аналізу спеціальної термінології, деталізації та системного викладу нормативного матеріалу як взаємопов'язаних засобів забезпечення чіткості норм у доступній науковій літературі виявити не вдалося, що свідчить про актуальність і новизну тематики даної статті.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі правова визначеність традиційно пов'язується з чіткістю викладу нормативного матеріалу [1; 2, с. 13, 14, 16, 18]. Однак поряд із чіткістю, також нерідко згадуються такі характеристики як точність, однозначність та зрозумілість [3; 4]. У межах цього дослідження ми дотримуємося позиції, згідно з якою саме чіткість краще відповідає принципу правової визначеності. Зазначене обумовлене наступним. Згідно зі Словником української мови у 20 томах та Великим тлумачним словником сучасної мови, чіткий означає: «цілком визначений, недвозначний, певний» [5; 6]. Для порівняння, точний трактується як «вичерпно визначений, конкретний», а однозначний – як «який має тільки одне значення» [7; 8; 9; 10.]. Попри часткову синонімічність наведених понять, між ними існують відмінності: чіткий та точний пов'язуються з визначеністю (відповідно, «цілком» і «вичерпно» визначений), тоді як однозначний стосується кількості можливих значень.

Однозначний, на наш погляд, не може вважатися адекватним для опису правової визначеності, оскільки однозначність не завжди гарантує передбачуваність правозастосування, якої вимагає правова визначеність. Точний, на наш погляд, також є невдалим позначенням, оскільки не всі правові конструкції потребують рівня конкретизації, який би відповідав значенню «вичерпно визначений», щонайменше з огляду на необхідність гнучкості закону та можливість його застосування у нетипових випадках. Отже, єдиним прийнятним варіантом залишається чіткість, оскільки вона, згідно з тлумаченням, пов'язується з необхідним рівнем визначеності та може мати вимірюваний або регульований характер залежно від потреб.

У контексті юридичної техніки саме чіткість найкраще відображає необхідну властивість. Вона дозволяє досягти оптимального балансу при формальному визначенні норми права між загальністю та цілковитою точністю, що, своєю чергою, забезпечує можливість гнучкого застосування залежно від конкретних потреб. Тому, ми вважаємо, доцільним використовувати саме цей термін для позначення відповідної ознаки правових норм у контексті правової визначеності.

У продовження викладу розглянемо, яким чином використання спеціальної термінології сприяє досягненню чіткості під час формального вираження норм права.

Особливістю вживання спеціальної термінології є те, що вона має достатньо чітке визначення та послідовне застосування в межах нормативно-правових актів. Відповідно до абз. 1 ч. 1 ст. 32 ЗУ «Про правотворчу діяльність» визначення термінів відноситься до загальних положень нормативно-правового акта [11, абз. 1 ч. 1 ст. 32]. База даних «Законодавство України» порталу Верховної Ради України містить корисну для таких потреб правотворчості опцію «термінологія законодавства». Користування нею дозволяє виявити, які терміни та в якому значенні використовуються в тих чи інших нормативно-правових актах [12].

У цьому контексті також слід зауважити, що з позицій юридичної техніки вживання однакової термінології для потреб різних нормативно-правових актів може мати виправдані відмінності. Наприклад, вживання терміну «свідectво» є відмінним у ЗУ «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів» та ЗУ «Про охорону прав на промислові зразки», що обумовлено особливостями регульованих цими законами правовідносин [13, п. 16 ч. 1 ст. 1; 14, абз. 5 ст. 1]. Отже, говорячи про єдине застосування термінології, передусім маємо на увазі її послідовне використання в межах одного нормативно-правового акта.

Вище нами було наведено енциклопедичні тлумачення чіткого як «цілком визначений, недвозначний, певний» [5; 6]. У цьому контексті слід зазначити, що однакове застосування термінів у межах одного нормативно-правового акта сприяє підвищенню рівня чіткості завдяки наданню визначень таким термінам і їх послідовному використанню в тексті нормативно-правового акта.

Розглянемо далі, яким чином деталізація сприяє посиленню чіткості норм права.

За визначенням Великого тлумачного словника сучасної мови та Словника української мови в 11 томах, деталізувати означає «докладно, в усіх подробицях з'ясовувати, розробляти що-небудь» [15; 16]. Якщо порівняти це значення з наведеним вище тлумаченням чіткого, «цілком визначений, недвозначний, певний», то можемо констатувати, що деталізація є одним зі способів досягнення

чіткості. Детальне розкриття змісту правової норми дозволяє забезпечити краще розуміння її приписів та уникнути довільного тлумачення. У такий спосіб деталізація сприяє підвищенню рівня правової визначеності, особливо у випадках, коли законодавець має на меті охопити складні правовідносини або уникнути прогалин у правовому регулюванні.

Розглянемо приклади деталізації у чинному законодавстві України. Зокрема, у Цивільному кодексі України наявні приклади вдалої деталізації, яка сприяє підвищенню чіткості правових норм з урахуванням особливостей регульованих правовідносин. Наприклад, ст. 296 ЦК конкретизує особливості використання свого імені у різних сферах діяльності, зокрема в літературних та інших творах, з метою висвітлення діяльності особи або організації, в якій вона працює чи навчається, а також в інших випадках [17, ст. 296]. Така конкретизація підвищує чіткість норми права, враховуючи різноманітні контексти її застосування, дозволяє уникнути довільного тлумачення та забезпечує ефективніше правове регулювання. Крім того, вона сприяє більш певному передбаченню практики правозастосування в конкретних ситуаціях, що, у свою чергу, посилює рівень правової визначеності таких норм.

Іншим прикладом можна розглянути ст. 18 Сімейного кодексу України, що присвячена питанню захисту сімейних прав та інтересів [18, ст. 18]. У цій статті деталізація реалізується через перелічення конкретних способів захисту сімейних прав, що значною мірою підвищує її чіткість. Правова визначеність у даному випадку посилюється внаслідок посилення орієнтування суб'єктів сімейних правовідносин щодо можливих способів захисту ними своїх прав.

За результатами розглянутих вище аспектів використання спеціальної термінології та деталізації як засобів забезпечення чіткості змісту норм права, можна відзначити і принципову відмінність між ними. По-перше, спеціальна термінологія пов'язується з визначенням правових категорій та їх послідовним використанням в межах нормативно-правових актів. Натомість деталізація використовується для глибшого розкриття змісту тих чи інших правових категорій, що містяться в нормативно-правовому акті, що не виключає також можливості її використання і для визначення термінів. Таким чином, ці засоби хоча й відрізняються за функціональним призначенням, проте органічно доповнюють один одного в межах юридичної техніки, спільно сприяючи підвищенню рівня чіткості, а відтак і правової визначеності норм права.

У продовження розглянемо, яким чином системність викладу нормативного матеріалу сприяє посиленню чіткості змісту норм права.

Закон України «Про правотворчу діяльність» приділяє окрему увагу питанню викладу нормативного матеріалу. Зокрема, ст. 3 цього Закону серед принципів правотворчої діяльності визначає принцип системності [11, п. 6 ч. 1 ст. 3]. Крім того, розділ II Закону має назву «Система нормативно-правових актів України», а у ст. 9, присвяченій законодавству України, він визначається як взаємопов'язана та впорядкована система нормативно-правових актів і чинних міжнародних договорів. Також у ст. 11 кодекс трактується як нормативно-правовий акт, що здійснює систематизацію норм, а ст. 12 визначає первинний закон як такий, що системно регулює окрему сферу суспільних відносин [11, ст.ст. 9, 11, 12]. З наведеного слідує, що системність є дійсним принципом правотворчої діяльності, який має застосовуватись на всіх рівнях її здійснення.

Для ширшого розкриття цього принципу звернімося до загальнонаукового визначення поняття система, поданого в енциклопедичній літературі: «(від грец. *σύστημα* – поєднання, утворення) – сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія. Якісні характеристики цих елементів становлять зміст системи, а сукупність закономірних зв'язків між ними – її внутрішню форму або структуру» [19].

Доповнимо розгляд також визначенням поняття систематизація законодавства, наведеним у Юридичній енциклопедії «(від грец. – система, єдине ціле) – впорядкування законодавства, приведення його до внутрішньо узгодженої системи. Є передумовою ефективності чинного законодавства, усунення суперечностей, прогалин і застарілих норм у праві. Робить законодавство більш зручним та доступним для користування, сприяє зміцненню законності в регулюванні суспільних відносин. Систематизація законодавства здійснюється у формах інкорпорації, консолідації та кодифікації на основі досягнень юридичної науки та з використанням правил законодавчої техніки. Її проведення є одним із завдань законодавця, що реалізується на основі відповідних планів і програм» [20].

Повертаючись до Закону України «Про правотворчу діяльність», варто звернути увагу на статтю 32, яка визначає структуру нормативно-правового акта. Вона включає: преамбулу, розділи, глави, статті, частини, пункти, підпункти та додатки [11, ст. 32].

Таким чином, якщо, згідно з тлумаченням, система – це «сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія» [19], то структурні одиниці нормативно-правового акта (преамбула, розділи, глави, статті, частини, пункти, підпункти та додатки) і є такими елементами, взаємозв'язок яких забезпечує системність викладу правового матеріалу.

У свою чергу, якщо ми говоримо про систематизацію законодавства, то, спираючись на вищевикладене визначення, можна виділити такі ключові ідеї, важливі для нашого дослідження: систематизація передбачає приведення законодавства до внутрішньо узгодженої системи; вона здійснюється на основі досягнень юридичної науки та із застосуванням правил законодавчої техніки.

Отже, можемо підсумувати, що системність викладу нормативного матеріалу сприяє посиленню чіткості змісту норм права передусім завдяки забезпеченню логічної послідовності, ієрархічної впорядкованості та узгодженості між окремими елементами нормативно-правового акта. Коли норми права розміщені у зрозумілій структурі – від загальних положень до спеціальних норм і прикінцевих положень, це дозволяє легко орієнтуватися в змісті нормативно-правового акта, зменшує ймовірність суперечливого тлумачення та сприяє єдності практики. Системність забезпечує зв'язок між нормами, що регулюють взаємопов'язані правовідносини, унеможливаючи ізольоване або вибіркове застосування одних з них без врахування контексту. У результаті правова норма розглядається як складова цілісного логічного механізму визначення регулятивного змісту, що істотно підвищує рівень її чіткості та правової визначеності.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, слід зазначити, що вживання спеціальної термінології, деталізація та системність викладу нормативного матеріалу є ключовими засобами юридичної техніки, які спільно забезпечують чіткість змісту норм права. Їх комплексне та послідовне застосування дозволяє підвищити якість формального визначення джерел права, забезпечити передбачуваність правозастосування та посилити правову визначеність.

Зокрема, вживання спеціальної термінології забезпечує чіткість змісту норм права завдяки наданню визначень ключовим термінам та їх послідовному використанню в нормативно-правових актах. Деталізація, своєю чергою, сприяє чіткості завдяки розкриттю регулятивного змісту правових норм, що дозволяє зменшити невизначеність суб'єктів права щодо можливих наслідків їх застосування. А системність викладу нормативного матеріалу забезпечує чіткість норм права завдяки логічній впорядкованості, внутрішній структурній узгодженості та взаємозв'язку між окремими елементами, що дозволяє розглядати окрему норму права як частину такої цілісної й узгодженої системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Верховенство права в рішеннях Конституційного Суду України. Офіційний веб портал Конституційного Суду України. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 01.06.2025).
2. Гуйван П.Д. Правова визначеність як складова частина принципу верховенства права. *Альманах міжнародного права*. №17, 2017. С. 11–21
3. Панкратова В. Історичні витоки принципу правової визначеності. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №1. С. 187–192.
4. Матвеева Ю. Принцип правової визначеності: історичні підходи та сучасне розуміння. *Наукові записки НаУКМА*. 2011. № 116 (Юридичні науки). С. 29–31.
5. Чіткий. Словник Української мови у 20 томах. URL: <https://slovnyk.me/dict/newsum/чіткий> (дата звернення: 31.05.2025).
6. Чіткий. Великий тлумачний словник сучасної мови. URL: <https://slovnyk.me/dict/vts/чіткий> (дата звернення: 31.05.2025).
7. Точний. Словник Української мови у 20 томах. URL: <https://slovnyk.me/dict/newsum/точний> (дата звернення: 31.05.2025).
8. Точний. Великий тлумачний словник сучасної мови. URL: <https://slovnyk.me/dict/vts/точний> (дата звернення: 31.05.2025).
9. Однозначний. Словник Української мови у 20 томах. URL: <https://slovnyk.me/dict/newsum/однозначний> (дата звернення: 31.05.2025).
10. Однозначний. Великий тлумачний словник сучасної мови. URL: <https://slovnyk.me/dict/vts/однозначний> (дата звернення: 31.05.2025).

11. Закон України «Про правотворчу діяльність». База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 31.05.2025)
12. Каталог «Термінологія законодавства». База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/a/name> (дата звернення: 31.05.2025)
13. Закон України «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів». База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621/97-вр#Text> (дата звернення: 31.05.2025)
14. Закон України «Про охорону прав на промислові зразки». База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12#Text> (дата звернення: 31.05.2025)
15. Деталізувати. Великий тлумачний словник сучасної мови. URL: <https://slovnyk.me/dict/vts/деталізувати> (дата звернення: 31.05.2025).
16. Деталізувати. Словник української мови в 11 томах. URL: <https://slovnyk.me/dict/sum/деталізувати> (дата звернення: 31.05.2025)
17. Цивільний кодекс України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 31.05.2025)
18. Сімейний кодекс України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 01.06.2025)
19. Система. Філософський енциклопедичний словник. Національна академія наук України Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди. заг.ред. В.І. Шинкарук. Київ. 2002. Абрис. 742 с.
20. Систематизація законодавства. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998.